

УДК 347.121.6

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.52>

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕФЕКТІВ ВОЛІ ТА ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ В УДАВАНИХ ПРАВОЧИНАХ

Потапчук В.,
*аспірант кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0009-0002-5375-7712
E-mail: thepotapchuk@gmail.com*

Потапчук В. Співвідношення дефектів волі та волевиявлення в удаваних правочинах.

У статті досліджено суперечність між волею та волевиявленням в удаваних правочинах. На основі ст. 235 ЦК України переосмислено доктрину їх недійсності та проаналізовано дефекти інтелектуального й волевого елементів сторін. Доведено, що дефект волевиявлення в удаваному правочині є не випадковим (як при помилці), а свідомо узгодженим актом сторін. Їхня воля не є спотвореною: вона чітко сформована й спрямована на конкретний результат, проте навмисно дисонує із зовнішньою формою правочину, презентованою третім особам чи державі.

Автор детально аналізує структуру подвійного волевиявлення, що притаманне саме удаваним правочинам. Перший елемент – це маніфестаційне волевиявлення, яке спрямоване на створення ілюзії певних правовідносин для зовнішнього світу. Другий елемент – це латентне або справжнє волевиявлення, що міститься в прихованому правочині. У статті аргументовано, що правовим наслідком такої дихотомії за українським законодавством є не повна анігіляція відносин як це відбувається при недійсності, а їх специфічна конверсія. Це означає перехід до регулювання відносин за правилами того правочину, який сторони насправді мали на увазі при підписанні документів.

Доведено, що для удаваності правочину необхідний консолідований дефект волевиявлення обох контрагентів. Якщо прихований намір має лише один учасник, правочин кваліфікується як помилка або обман, що докорінно змінює вектор правових наслідків.

Вивчено також проблему захисту прав третіх осіб, які покладаються на зовнішнє волевиявлення сторін та принцип публічної достовірності правочину. Автор пропонує теоретичне обґрунтування обмеження застосування наслідків удаваності у тих випадках, коли це загрожує стабільності цивільного обороту або правам добросовісних набувачів. Зроблено висновок, що пріоритет волі над волевиявленням в удаваних правочинах не повинен бути абсолютним і має корелюватися з принципом добросовісності та сучасною доктриною естоппель.

Автором запропоновано розглядати удаваність не як підставу недійсності, а як правову трансформацію. У цій моделі недійсність зовнішньої форми є лише інструментом відновлення балансу між внутрішньою волею сторін та її реалізацією.

Ключові слова: удаваний правочин, внутрішня воля, волевиявлення, дефекти правочину, прихований правочин, конверсія правочину, автономія волі, цивільне судочинство, недійсність правочину, спільний намір сторін.

Potapchuk V. Correlation between defects of will and expression of will in simulated transactions.

This article investigates the conflict between will and its expression in simulated legal transactions. Drawing on Article 235 of the Civil Code of Ukraine, the doctrine of their invalidity is re-examined, focusing on defects in the intellectual and volitional elements of the parties. It is argued that the defect of volitional expression in a simulated transaction is not accidental, as in the case of a mistake, but a consciously coordinated

act. The parties' will is fully formed and directed toward a specific outcome, yet deliberately diverges from the external form of the transaction as presented to third parties or the state.

The study highlights the dual structure of volitional expression characteristic of simulated transactions. The first element, manifest volition, creates the illusion of certain legal relations for the external world. The second element, latent or true volition, resides in the hidden transaction. Under Ukrainian law, this dichotomy does not lead to complete annulment of legal relations, as in cases of invalidity, but to their specific conversion, applying the rules corresponding to the transaction genuinely intended by the parties.

The article demonstrates that simulation requires a consolidated defect of volitional expression by both parties; if only one participant harbors a hidden intent, the transaction is classified as mistake or fraud, fundamentally altering its legal consequences. It also addresses the protection of third-party rights based on reliance on external volition and the principle of public reliability of transactions. The author justifies limiting the application of simulation consequences when civil turnover stability or bona fide acquirers' rights are threatened.

Finally, the study proposes understanding simulation not as a ground for invalidity but as a form of legal transformation. In this framework, the invalidity of the external form serves as an instrument to restore balance between the parties' internal will and its realization. The article concludes that the priority of internal will over expressed will should not be absolute and must align with the principles of good faith and estoppel.

Key words: simulated transaction, internal will, expression of will, defects of transaction, hidden transaction, conversion of transaction, autonomy of will, civil litigation, invalidity of transaction, common intent of parties.

Постановка проблеми. Удавані правочини належать до складних і водночас дискусійних правових явищ у цивільному праві, адже вони поєднують у собі ознаки правомірного волевиявлення та протиправного результату, спрямованого на спотворення істинної волі сторін або обходу закону.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення класичної цивілістичної доктрини правочину в умовах динамічного розвитку приватних відносин та ускладнення способів приховування реальних намірів суб'єктів права. У сучасному цивільному обороті дедалі частіше спостерігається явище, коли сторони використовують легальні правові форми для досягнення цілей, які не відповідають змісту обраної форми. Центральною проблемою у цьому контексті є розсинхронізація між внутрішньою волею суб'єктів та їхнім зовнішнім волевиявленням, що є визначальною ознакою удаваних правочинів відповідно до статті 235 ЦК України [1].

Проблема полягає у тому, що традиційний підхід до недійсності правочинів часто виявляється недостатнім для ефективного регулювання відносин за удаваними угодами. Якщо при помилці або обмані воля сторони є спотвореною, то при удаваності вона є цілком усвідомленою, проте, прихованою. Це створює теоретичну та практичну невизначеність щодо того як саме має відбуватися правова трансформація від удаваної форми до прихованого змісту.

Крім того судова практика останніх років демонструє відсутність єдиного підходу до розуміння того чи є удаваний правочин нікчемним за своєю суттю чи він є лише дефектним інструментом, який потребує судової конверсії. Існує нагальна потреба у визначенні чітких критеріїв розмежування свідомого дефекту волевиявлення від інших видів дефектів волі. Недосконалість законодавчого регулювання механізму застосування наслідків удаваності створює ризики для стабільності цивільного обороту та порушує права третіх осіб які покладаються на зовнішню видимість правочину. Таким чином науковий аналіз співвідношення волі та волевиявлення у структурі удаваного правочину є важливим для вдосконалення правозастосовної діяльності та розвитку теорії недійсності правочинів.

Метою статті є комплексний аналіз теоретичних та практичних аспектів взаємодії внутрішньої волі та зовнішнього волевиявлення у конструкції удаваного правочину а також визначення правової природи та механізмів реалізації наслідків такої невідповідності. Для досягнення поставленої мети передбачається першочергово дослідити сутність волі та волевиявлення як невід'ємних складників будь-якого правочину та виявити специфіку їхнього розмежування саме в удаваних угодах.

Важливим етапом роботи є формування авторського визначення дефекту волевиявлення при вчиненні удаваного правочину як особливої категорії усвідомленої невідповідності яка спрямована на приховування справжніх намірів сторін від третіх осіб. Окрім цього необхідно детально проаналізувати правові наслідки встановлення удаваності правочину та визначити чіткі умови за яких прихована воля сторін може набути повноцінної юридичної чинності. Підсумковим завданням дослідження

є вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів захисту прав третіх осіб у справах про визнання правочинів удаваними на основі пошуку справедливого балансу між реальною волею сторін та принципом публічної достовірності змісту правочину.

Стан опрацювання проблематики статті. Проблематика удаваних правочинів є предметом наукових дискусій упродовж тривалого часу, оскільки вона торкається основоположних питань теорії волі та волевиявлення, дійсності правочинів і забезпечення стабільності цивільного обороту. В українській цивілістиці цей інститут досліджувався переважно у контексті загальної теорії недійсних правочинів, однак комплексний аналіз саме удаваних правочинів залишається недостатньо систематизованим і потребує подальшого наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема співвідношення внутрішньої волі та зовнішнього волевиявлення постійно перебуває у центрі уваги представників цивілістичної науки. Зокрема концептуальні засади сучасного розуміння правочину як вольового акту закладені у фундаментальних працях О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. А. Майданика, В. В. Луця, Т. В. Боднара, О. О. Кваснюка, С. В. Мілаш, О.І. Харитонової та інших українських учених, чії праці заклали теоретичні підвалини сучасного розуміння правочину та його недійсності. Так, у працях О. В. Дзери [2, с. 265] розкрито загальні засади дійсності правочинів і підстави їх недійсності, що стало методологічною основою для подальшого осмислення удаваності як окремого явища. У науковому доробку І. В. Спасибо-Фатєєвої представлено ґрунтовний системний аналіз класифікаційних ознак правочинів де особливий акцент зроблено на дослідженні специфічних правових наслідків, що виникають у результаті встановлення факту їх удаваності. [3]. Н. С. Кузнецова розглядає удаваний правочин як форму приховування іншого правочину, підкреслюючи, що його правова кваліфікація залежить від реального волевиявлення сторін [4]. У працях Р. А. Майданика акцент зроблено на функціональному зв'язку між принципом свободи договору та межами добросовісності сторін, що має ключове значення для розуміння причин вчинення удаваних правочинів [5, с. 120].

Вклад основного матеріалу. Фундаментальною характеристикою удаваного правочину, що зумовлює складність його правової ідентифікації, є специфічна бінарна природа, яка базується на свідомому розриві між зовнішнім волевиявленням та справжньою внутрішньою волею сторін. У межах цієї конструкції виникає стійкий юридичний зв'язок між двома площинами: симульованою (зовнішньою), що створює маскувальний ефект для третіх осіб, та латентною (справжньою), яка містить реальний зміст домовленостей.

Удосконалення методологічних критеріїв кваліфікації таких правочинів має не лише доктринальне, а й вагоме прикладне значення, оскільки вони виступають бар'єром для зловживання правом. Неточна ідентифікація удаваності призводить до викривлення правових наслідків: замість належної конверсії відносин (переходу до правил прихованої угоди) може відбутися або безпідставна анігіляція волі сторін, або, навпаки, легітимізація правопорушення. Особливої гостроти це питання набуває в контексті захисту добросовісних третіх осіб, чії суб'єктивні права можуть бути порушені через пріоритет прихованої волі над публічно задекларованою формою.

На практиці процес верифікації удаваності вимагає від суду рішучого відходу від правового формалізму на користь доктрини пріоритету суті над формою (*substance over form*). Встановлення справжніх намірів сторін не може обмежуватися лише лінгвістичним тлумаченням тексту угоди. Воно здійснюється через ретроспективний аналіз постконтрактної поведінки учасників. Зокрема, судова оцінка має зосереджуватися на тому, чи відбулася реальна зміна в обсягу прав та обов'язків сторін: наприклад, чи відбулася фактична передача майна, чи здійснювалося управління активом та хто ніс витрати на його утримання після «укладення» правочину.

Важливим концептуальним інструментом тут виступає аналіз економічної логіки (каузи) дій сторін. У цивілістичному обороті поведінка суб'єктів зазвичай підпорядкована раціональним цілям; відсутність очевидного економічного сенсу в «зовнішньому» правочині (наприклад, відчуження ліквідного майна за заниженою ціною або через договір дарування між сторонніми особами) є вагомим індикатором наявності прихованої мети. Таким чином, виявлення консолідованого дефекту волевиявлення базується на сукупності непрямих доказів, які в системному зв'язку спростовують презумпцію правомірності правочину.

Класичним прикладом такого дисонансу є маскування договору купівлі-продажу під виглядом дарування з метою обходу переважного права купівлі частки у спільній власності або уникнення

обов'язкових платежів. У такому разі суд, розкриваючи «юридичну маску», не просто констатує недійсність дарування, а здійснює **правову конверсію**, застосовуючи до відносин норми, що регулюють купівлю-продаж. Тільки через таке ретельне зіставлення документальних фасадів із емпіричними обставинами справи стає можливим відновлення балансу між внутрішньою волею суб'єктів і формою її практичної реалізації, забезпечуючи захист цивільного обороту від латентних зловживань

Релевантні підходи до кваліфікації удаваних правочинів відображені у сучасній практиці Верховного Суду. Так, Верховний Суд розглядаючи справу № 755/13068/23 (провадження №61-14540св24, ЄДРСРУ №124903920) 29 січня 2025 року, сформулював правовий висновок щодо критеріїв розмежування удаваного та реально вчиненого правочинів, тобто правочину, вчиненого сторонами з метою приховування іншого, реально здійсненого ними правочину. Наголошено, що визначальною ознакою удаваності є маскувальний характер зовнішнього волевиявлення, що удаваний правочин характеризується тим, що його учинено сторонами для маскування іншого правочину, який вони фактично вчинили. У разі встановлення факту удаваності, правові наслідки регулюються нормами, що застосовуються до правочину, який сторони здійснили насправді (ст. 235 ЦК України) [6].

Дослідження правової природи удаваного правочину вимагає першочергового аналізу волі та волевиявлення як засадничих елементів будь-якої юридично значущої дії суб'єктів цивільного права. У класичній цивілістичній доктрині правочин розглядається як єдність внутрішнього психологічного процесу формування наміру та зовнішнього способу його об'єктивації. Саме гармонійне поєднання цих двох складників забезпечує правомірність правочину та стабільність цивільного обороту. Однак у конструкції удаваного правочину ми спостерігаємо специфічну аномалію де внутрішня воля сторін свідомо та за взаємною згодою не відповідає їхньому зовнішньому волевиявленню.

Варто підкреслити, що удаваний правочин не відтворює фактичної внутрішньої волі сторін, а лише формально фіксує угоду, яка маскує їхні реальні наміри. У результаті маємо одночасне існування двох правочинів: удаваного, що виконує функцію приховування справжньої волі, та внутрішнього (справжнього), правові наслідки якого сторони фактично прагнуть реалізувати. При цьому удаваний правочин не маскує осіб-учасників, а лише їхню реальну волю (див. постанову Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 14 лютого 2022 року у справі № 346/2238/15-ц, провадження № 61-14680сво20) [7].

Внутрішня воля суб'єктів при вчиненні удаваного правочину характеризується подвійністю спрямування. З одного боку сторони мають намір створити видимість певного правочину для третіх осіб чи контролюючих органів, що визначається як дефектне волевиявлення. З іншого боку існує реальна воля спрямована на встановлення цілком інших правовідносин які фактично приховуються за фасадом удаваної угоди. Важливо підкреслити, що на відміну від правочинів вчинених під впливом насильства чи помилки в удаваних правочинах відсутнє спотворення волі як такої. Сторони чітко усвідомлюють свої дії та бажають настання саме тих наслідків які передбачені прихованою угодою. Таким чином дефект волі в даному контексті є не вадою психічного стану суб'єкта а усвідомленим інструментом правової мімікрії.

Зовнішнє волевиявлення в удаваному правочині має виключно формальний характер та позбавлене реального змістового наповнення яке зазвичай притаманне відповідному виду договору. Стаття 235 Цивільного кодексу України встановлює, що у разі встановлення удаваності правочину відносини сторін регулюються правилами того правочину який вони насправді вчинили. Це свідчить про те, що законодавець надає пріоритет саме внутрішній волі над дефектним волевиявленням за умови, що прихований правочин не суперечить закону. Проте, механізм переходу від удаваної форми до реального змісту стикається з низкою проблем у сфері доказування оскільки зовнішня форма правочину часто заперечує існування будь-яких інших домовленостей.

Проблема співвідношення волі та волевиявлення в удаваних правочинах також тісно пов'язана з питанням добросовісності. Якщо сторони використовують удавану форму для обходу переважного права купівлі чи мінімізації податкового навантаження виникає конфлікт між автономією волі та публічним порядком. У таких випадках правовий наслідок у вигляді застосування правил прихованого правочину може бути доповнений заходами цивільної відповідальності або визнанням прихованого правочину недейсним якщо він сам по собі є протиправним. Отже розмежування реальної та удаваної волі є ключем до вірної правової кваліфікації відносин та забезпечення справедливого судового захисту.

Підсумовуючи, слід зауважити: попри нормативне віднесення удаваного правочину до категорії недійсних (ст. 235 ЦК України), його телеологічна сутність є докорінно іншою. Функціональне призначення цієї конструкції полягає не в анігіляції правового зв'язку, а в його специфічній правовій конверсії. Таким чином, правовий наслідок спрямований не на припинення прав та обов'язків, а на їх легітимізацію через переведення у площину того правочину, який насправді виражає внутрішню волю сторін

Висновки. Проведене дослідження співвідношення внутрішньої волі та зовнішнього волевиявлення в удаваних правочинах дозволяє дійти висновку, що ця категорія є складним цивілістичним феноменом, заснованим на свідомому дисонансі між реальним наміром та його формальним вираженням. Встановлено, що удаваний правочин позбавлений дефекту волі у класичному розумінні, оскільки процес волеутворення сторін є вільним і спрямованим на досягнення юридичного результату прихованої угоди. Натомість дефектність локалізована суто у площині волевиявлення, яке має декларативний характер і слугує інструментом створення ілюзії правовідносин для третіх осіб.

Обґрунтовано, що специфіка правових наслідків удаваності реалізується через механізм правової конверсії, за якого дефектна зовнішня форма ігнорується на користь реальної внутрішньої волі. Це підтверджує пріоритет суб'єктивного елемента правочину над його об'єктивною презентацією у вітчизняній цивілістичній доктрині. Разом з тим такий пріоритет не є абсолютним: виявлено необхідність обмеження наслідків удаваності у випадках, коли їх застосування загрожує правам добросовісних третіх осіб, які поклалися на принцип публічної достовірності. Це зумовлює доцільність імплементації доктрини естоппель у судову практику вирішення спорів про удаваність правочинів.

Запропоновано розглядати удаваність не як підставу для повної недійсності відносин а як підставу для судової верифікації справжнього змісту домовленостей сторін. Такий підхід дозволяє суду не просто констатувати дефектність форми, а активно застосовувати норми матеріального права, що регулюють прихований правочин. Це значно підвищує ефективність судового захисту та забезпечує реалізацію принципу справедливості. Подальші наукові розробки у цьому напрямі мають бути зосереджені на створенні чітких критеріїв доказування спільного наміру сторін та розробці алгоритмів захисту цивільного обороту від зловживань правом через конструкції удаваних угод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1308> (дата звернення 08.03.2026)
2. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010.
3. Недійсність правочинів: комент. суд. практики / [І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Крат, Н. Ю. Філатова та ін.]; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Право. 2018. 264 с. (Серія «Проблеми судової практики»).
4. Дзера О.В., Кузнецова Н.С., Луць В.В. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. Т.1. 5-тє вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер. 2013. 832 с.
5. Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. Т. І. Вступ у цивільне право. Київ: Алерта. 2012. 472 с.
6. Постанова Верховного суду від 29.01.2025 по справі № 755/13068/23 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124903920> (дата звернення 09.03.2026)
7. Постанова Верховного суду від 14.02.2022 у справі № 346/2238/15-ц URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103844331> (дата звернення 09.03.2026)
8. Постанова Верховного суду від 04.08.2022 у справі № 607/5148/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105693591> (дата звернення 09.03.2026)

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026